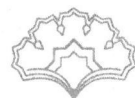

نقش بانوان مُحدّث شیعه

پوشیده باقر العظم

در خدمت به حدیث تا پایان قرن پنجم هجری

● سیده طیبه موسوی اصل

سرشناسه : موسوی اصل، سیده طیبه، ۱۳۵۷-
 عنوان و نام پدیدآور : نقش بانوان محدث شیعه در خدمت به حدیث تا پایان قرن پنجم هجری
 سیده طیبه موسوی اصل.
 مشخصات نشر : تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، پژوهشکده باقرالعلوم (ع)، ۱۳۹۸.
 مشخصات ظاهری : ۴۱۶ ص.
 شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۶۵۹۷-۰۶-۷
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 موضوع : محدثان زن
 موضوع : Women transmitters of the Hadith
 موضوع : حدیث -- تاریخ -- از آغاز تا قرن ۵ ق.
 موضوع : ۱۷th century Hadith -- History -- To
 شناسه افزوده : سازمان تبلیغات اسلامی، پژوهشکده باقرالعلوم (ع)
 رده بندی کنگره : BP۵۲/۵
 رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۹۲
 شماره کتابشناسی ملی : ۵۷۱۲۲۷۲

انتشارات پژوهشگاه باقرالعلوم

عنوان: نقش بانوان محدث شیعه در خدمت به حدیث تا پایان قرن پنجم هجری
 تألیف: سیده طیبه موسوی اصل
 به کوشش: عظیم عابدینی
 ناشر: پژوهشکده باقرالعلوم (ع)
 ویراستار: رضا خورسند
 مدیر تولید: سید عبدالحسین زین العبادی
 طراحی جلد: استودیو کتاب
 چاپ: طه
 نوبت و سال چاپ: اول / ۱۳۹۸
 شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
 شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۵۹۷-۰۶-۷

مرکز پخش: قم، بلوار نیایش، جنب مصلی قدس، پژوهشکده باقرالعلوم (ع)

تلفن ۰۲۵-۳۷۸۳۷۳۰۸

خرید اینترنتی www.rbo.ir

www.rbo.ir

پورتال اطلاع رسانی پژوهشکده باقرالعلوم (ع)

پژوهشکده باقرالعلوم ع

قیمت-ریال

۴۸۰,۰۰۰

فهرست

۱۵ سخن پژوهشگرده
۱۷ پیشگفتار
۱۹ مقدمه
۲۱ فصل اول: سیری در تاریخ تدوین حدیث شیعه (تا پایان قرن پنجم هجری)
۲۳ تدوین حدیث در عصر رسالت
۲۴ سنت قولی
۲۴ حفظ
۲۴ نشر
۲۴ تدوین
۲۴ سنت فعلی
۲۴ مکاتیب پیامبر ﷺ
۲۵ مکاتیب صحابه
۲۵ سیرنگارش حدیث شیعه
۲۶ عصر حضور
۲۶ عصر امام علی <small>علیه السلام</small> (۳۵-۴۰ ق)
۲۸ عصر امام حسن <small>علیه السلام</small> (۴۰-۵۰ ق)
۳۰ عصر امام حسین <small>علیه السلام</small> (۵۱-۶۱ ق)
۳۲ عصر امام سجاد <small>علیه السلام</small> (۶۱-۹۵ ق)
۳۳ عصر امام محمد باقر <small>علیه السلام</small> (۹۵-۱۱۴ ق)

- عصر امام جعفر صادق علیه السلام (۱۱۴ - ۱۴۸ ق) ۳۶
- عصر امام موسی کاظم علیه السلام (۱۴۸ - ۱۸۳ ق) ۳۹
- عصر امام رضا علیه السلام (۱۸۳ - ۲۰۳ ق) ۴۲
- عصر امام جواد علیه السلام (۲۰۳ - ۲۲۰ ق) ۴۴
- عصر امام هادی علیه السلام (۲۲۰ - ۲۵۴ ق) ۴۶
- عصر امام حسن عسکری علیه السلام (۲۵۴ - ۲۶۰ ق) ۴۸
- جایگاه «اصول اربعه» در سیر حدیث نگاری شیعه ۵۰
- عصر غیبت صفرا تا تدوین کتب اربعه شیعه ۵۰
- سرنوشت حدیث در عصر غیبت صفرا ۵۰
- سرنوشت حدیث شیعه در دوره تکامل حدیث نگاری ۵۲
- کافی ۵۳
- من لایحضره الفقیه ۵۳
- تهذیب الاحکام ۵۴
- الاستبصار فی ما اختلف من الاخبار ۵۴

فصل دوم: معرفی بانوان محدث شیعه (تا پایان قرن ۵ هجری) ۵۵

- بانوان راوی عصر رسالت ۵۷
۱. اروی بنت الحارث ۵۷
۲. اسماء بنت عمیس ۵۹
۳. اسماء بنت وائله بن الاسقع ۶۰
۴. ام ایمن ۶۱
۵. ام بجد ۶۳
۶. ام جعفر بنت محمد بن جعفر ۶۴
۷. ام سلمه ۶۵
۸. ام سلیم ۶۷
۹. ام شراحیل (ام شرحبیل) ۶۹
۱۰. ام عطیه ۷۰
۱۱. ام العلاء ۷۰
۱۲. ام الفضل بنت الحارث ۷۱
۱۳. ام کلثوم بنت علی علیه السلام (ام کلثوم صغری) ۷۲
۱۴. ام مساور الحمیری ۷۳
۱۵. ام هانی بنت ابی طالب ۷۴
۱۶. بَرّه ابنه امیه الخزاعی ۷۵

- ۷۷..... ۱۷. حسنه ابنه ابی الصلت العثیمه
- ۷۷..... ۱۸. خدیجه رضی الله عنها بنت خویلد
- ۸۰..... ۱۹. درّه بنت ابی لهب
- ۸۱..... ۲۰. زینب بنت ابی رافع
- ۸۲..... ۲۱. زینب بنت ابی سلمه
- ۸۳..... ۲۲. زینب بنت جحش
- ۸۴..... ۲۳. زینب بنت حصین
- ۸۴..... ۲۴. زینب بنت کعب
- ۸۵..... ۲۵. سلمی امراه ابی رافع
- ۸۶..... ۲۶. سلمی بنت عمیس
- ۸۷..... ۲۷. صفیه بنت حُجَی بن اخطب
- ۸۸..... ۲۸. صفیه بنت عبدالمطلب
- ۸۹..... ۲۹. عمره بنت افعی
- ۹۰..... ۳۰. فاطمه بنت الحسین رضی الله عنه
- ۹۱..... ۳۱. فاطمه بنت حمزه
- ۹۱..... ۳۲. فاطمه بنت محمد صلی الله علیه و آله
- ۹۳..... ۳۳. فضه
- ۹۴..... ۳۴. قنواء بنت رشید
- ۹۵..... ۳۵. کریمه بنت عقبه
- ۹۵..... ۳۶. لیلی الغفاریه
- ۹۶..... ۳۷. میمونیه بنت حارث
- ۹۹..... ۳۸. هند بنت الجون
- ۱۰۰..... بانوان محدث شیعه در عصر حضور
- ۱۰۰..... بانوان راوی امام علی رضی الله عنه
- ۱۰۰..... ۱. اروی بنت الحارث
- ۱۰۱..... ۲. ام اییها
- ۱۰۲..... ۳. ام بکر
- ۱۰۲..... ۴. ام جعفر
- ۱۰۳..... ۵. ام الحسن النخعیه
- ۱۰۳..... ۶. ام حکیم بنت عمرو
- ۱۰۵..... ۷. ام خدش
- ۱۰۵..... ۸. ام راشد
- ۱۰۶..... ۹. ام سلمه

۱۰. ام سلیم ۱۰۷
۱۱. ام سلیمان بن قاسم الثقفی ۱۰۷
۱۲. ام عثمان ۱۰۷
۱۳. ام غانم ۱۰۸
۱۴. ام طفله ۱۰۹
۱۵. ام فروه ۱۱۰
۱۶. ام کلثوم بنت علی علیه السلام (ام کلثوم کبری) ۱۱۰
۱۷. ام محمد بنت محمد بن جعفر ۱۱۳
۱۸. ام المقدام الثقفی ۱۱۳
۱۹. ام موسی ۱۱۵
۲۰. امامه بنت أبی العاص ۱۱۵
۲۱. جاریه خماسیه ۱۱۶
۲۲. جِبِلَّه بنت مصفح ۱۱۷
۲۳. جِبِلَّه المکیه ۱۱۸
۲۴. جدّه صالح (بیاع الأکسیه) ۱۱۸
۲۵. جدّه عبدالرحمن بن عجلان البرجمی ۱۱۹
۲۶. جُمانه بنت مسیب ۱۱۹
۲۷. حَبَّابَه الوالبیه ۱۱۹
۲۸. حَبَّه بنت زریق ۱۲۲
۲۹. حبیبه بنت شریق ۱۲۳
۳۰. حُرَّه بنت حلیمه السعدیه ۱۲۳
۳۱. حسنه ابنه ابی الصلت العثمیه ۱۲۴
۳۲. دارمیه الجحونیه ۱۲۴
۳۳. ذبراء ۱۲۵
۳۴. زینب بنت علی علیه السلام ۱۲۵
۳۵. سکینه بنت علی علیه السلام ۱۲۷
۳۶. سوده بنت عماره ۱۲۸
۳۷. عاتکه ۱۲۹
۳۸. عمه عقبه الهجری ۱۲۹
۳۹. عمّره بنت الطبیخ ۱۳۰
۴۰. عمّره بنت نفیل ۱۳۰
۴۱. فاطمه بنت الحسین علیه السلام ۱۳۰
۴۲. فاطمه بنت علی علیه السلام ۱۳۱

۴۳. فاطمه بنت محمد عَلَيْهَا السَّلَامُ ۱۳۲
۴۴. فُضَّه ۱۳۳
۴۵. قنواء بنت الرشيد ۱۳۳
۴۶. كريمه بنت عقبه ۱۳۴
۴۷. كريمه بنت همام الطائيه ۱۳۵
۴۸. لیلی بنت مسعود النهشليه ۱۳۵
۴۹. مریسه بنت موسی ۱۳۶
۵۰. معاذه العدويه ۱۳۶
۵۱. نضره الازديه ۱۳۶
- بانوان راوی حضرت زهرا عَلَيْهَا السَّلَامُ** ۱۳۷
۱. اسماء بنت عمیس ۱۳۷
۲. اسماء بنت وائله بن الاسقع ۱۴۲
۳. ام كلثوم بنت علی عَلَيْهَا السَّلَامُ ۱۴۳
۴. ام سلمه همسر پیامبر عَلَيْهَا السَّلَامُ ۱۴۳
۵. بَرّه بنت امیه الخزاعی ۱۴۴
۶. زینب بنت علی عَلَيْهَا السَّلَامُ ۱۴۴
۷. زینب بنت ابی ارفع ۱۴۶
۸. سلمی ام رافع ۱۴۶
۹. فاطمه بنت الحسین عَلَيْهَا السَّلَامُ ۱۴۷
۱۰. فُضَّه ۱۵۰
- بانوان راوی امام حسن عَلَيْهِ السَّلَامُ** ۱۶۰
۱. ام سلیم ۱۶۰
۲. ام كلثوم بنت علی عَلَيْهَا السَّلَامُ ۱۶۱
۳. حبابه الوالبيه ۱۶۲
۴. فاطمه بنت حَبَّابه الوالبيه ۱۶۳
۵. فاطمه بنت الحسن عَلَيْهِ السَّلَامُ ۱۶۳
۶. فاطمه بنت الحسین عَلَيْهِ السَّلَامُ ۱۶۵
۷. فاطمه بنت علی عَلَيْهِ السَّلَامُ ۱۶۶
۸. نضره العدويه ۱۶۶
- بانوان راوی امام حسین عَلَيْهِ السَّلَامُ** ۱۶۶
۱. ام سلیم ۱۶۶
۲. ام كلثوم بنت علی عَلَيْهَا السَّلَامُ ۱۶۸
۳. ام محمد بن الحكم ۱۷۰

۴. جدّه علی بن مسهر ۱۷۰
۵. حَبّابه الوالیه ۱۷۰
۶. زینب بنت علی علیها السلام ۱۷۳
۷. سکینه بنت الحسین علیها السلام ۱۷۷
۸. عمره (عمیره) بنت نفیل ۱۷۸
۹. فاطمه بنت حَبّابه الوالیه ۱۷۹
۱۰. فاطمه بنت الحسین علیها السلام ۱۷۹
۱۱. لیلی بنت قمامه ۱۸۲
۱۲. ماریه العبدیه ۱۸۲
۱۳. نضره الازدیّه ۱۸۲
۱۴. هند بنت جون ۱۸۳
۱۵. هند بنت المتکلفه ۱۸۴
- بانوان راوی امام زین العابدین علیها السلام** ۱۸۴
۱. ام البراء ۱۸۴
۲. ام سلیم ۱۸۴
۳. ام غانم ۱۸۶
۴. ام فروه ۱۸۸
۵. حَبّابه الوالیه ۱۸۸
۶. زیده بنت قریبه بنت عجلان ۱۸۹
۷. علیّه بنت علی بن الحسین علیها السلام ۱۹۰
۸. فاطمه بنت الحسین علیها السلام ۱۹۰
۹. فاطمه بنت علی بن الحسین علیها السلام ۱۹۱
۱۰. فاطمه بنت محمد بن علی علیها السلام ۱۹۱
۱۱. مولاه علی بن الحسین علیها السلام ۱۹۱
- بانوان راوی امام باقر علیها السلام** ۱۹۲
۱. ام الاسود بنت أعین ۱۹۲
۲. ام فروه ۱۹۲
۳. ام هانی الثقفیه ۱۹۳
۴. إمره محمد بن مسلم ۱۹۴
۵. حَبّابه الوالیه ۱۹۵
۶. خدیجه بنت علی بن الحسین علیها السلام ۱۹۶
۷. خدیجه بنت عمر بن علی بن حسین علیها السلام ۱۹۷
۸. خدیجه بنت محمد بن علی علیها السلام ۱۹۷

- ۲۰۲ ۹. سلمی مولاہ ابی جعفر علیہ السلام
- ۲۰۲ ۱۰. فاطمہ بنت الحسن علیہ السلام
- ۲۰۳ ۱۱. فاطمہ بنت علی بن موسی الرضا علیہ السلام
- ۲۰۴ بانوان راوی امام صادق علیہ السلام
- ۲۰۴ ۱. ام اسحاق بنت سلیمان
- ۲۰۵ ۲. ام اسود الشیبانیہ
- ۲۰۵ ۳. ام البداء
- ۲۰۵ ۴. ام بکر
- ۲۰۵ ۵. ام الحسن (ام الحسین) بنت عبد اللہ
- ۲۰۷ ۶. ام خالد العبیدیہ
- ۲۰۸ ۷. ام سعید الأحمسیہ
- ۲۰۹ ۸. ام سلمہ
- ۲۱۱ ۱۰. ام سلمہ بنت محمد بن علی علیہ السلام
- ۲۱۲ ۱۱. ام عیسی بنت عبد اللہ
- ۲۱۲ ۱۲. ام فروہ
- ۲۱۳ ۱۳. ام الوشاء
- ۲۱۳ ۱۴. ام ولد
- ۲۱۴ ۱۵. إمرأہ الحسن الصیقل
- ۲۱۴ ۱۶. بنت عمر بن یزید
- ۲۱۵ ۱۷. بھجہ بنت الحارث
- ۲۱۶ ۱۸. جدّہ أبی طاہر
- ۲۱۶ ۱۹. جُویریہ (کبیرہ، کثیرہ)
- ۲۱۷ ۲۰. جُویریہ
- ۲۱۷ ۲۱. جُویریہ بنت حارث
- ۲۱۷ ۲۲. جوہرہ جاریہ ابی عبد اللہ علیہ السلام
- ۲۱۸ ۲۳. حَبَابہ الوالییہ
- ۲۲۰ ۲۴. حُجَبی اخت میسر
- ۲۲۱ ۲۵. حُسنیہ
- ۲۲۱ ۲۶. حَمَادہ بنت الحسن
- ۲۲۲ ۲۷. حمیدہ
- ۲۲۴ ۲۸. خدیجہ بنت عمر بن علی بن الحسن علیہ السلام
- ۲۲۴ ۲۹. الریاب (الریان)
- ۲۲۵ ۳۰. سالمہ (سلمی) مولاہ ابی عبد اللہ علیہ السلام

۳۱. سعیده اخت محمد بن ابی عُمَیر ۲۲۶
۳۲. سعیده جاریه ابی عبدالله علیه السلام ۲۲۸
۳۳. صفیه بنت یونس ۲۲۸
۳۴. عَئِیمه (حُئِیمه) ۲۲۹
۳۵. عمه الحسن بن مسلم ۲۲۹
۳۶. عمه محمد بن زیاد ۲۳۰
۳۷. عُمَره (عُمَیره) بنت اوس ۲۳۰
۳۸. غنیمه بنت عبدالرحمن الازدی ۲۳۱
۳۹. فاطمه بنت جعفر علیه السلام ۲۳۲
۴۰. فاطمه بنت عبدالله بن ابراهیم ۲۳۲
۴۱. قنواء بنت رشید ۲۳۴
۴۲. کلثم بنت یوسف ۲۳۴
۴۳. مغیره مولاہ ابی عبدالله علیه السلام ۲۳۴
۴۴. منہ ۲۳۵
۴۵. نفیسه ۲۳۵
۴۶. هرینه البادهیه ۲۳۵
۴۷. هناده ابنه مالک الشیبانیہ ۲۳۶
- بانوان راوی امام کاظم علیه السلام** ۲۳۶
۱. ام احمد بن موسی علیه السلام ۲۳۷
۲. ام الحسین بن موسی علیه السلام ۲۳۸
۳. ام کلثوم بنت موسی علیه السلام ۲۳۸
۴. حَبَّابَه الوالیبه ۲۳۸
۵. خادمه ابی الحسن علیه السلام ۲۳۹
۶. رحیم ام ولد حسین بن علی بن یقطین ۲۴۰
۷. رقیه بنت اسحاق ۲۴۰
۸. زینب بنت موسی علیه السلام ۲۳۸
۹. سعیده ۲۴۱
۱۰. فاطمه بنت موسی علیه السلام ۲۴۲
۱۱. غنیمه بنت عبدالرحمن الازدی ۲۴۴
۱۲. هاشمیه مولاہ رقیه بنت موسی علیه السلام ۲۴۴
- بانوان راوی امام رضا علیه السلام** ۲۴۵
۱. ام محمد مولاہ ابی الحسن علیه السلام ۲۴۵
۲. حَبَّابَه الوالیبه ۲۴۵

- ۲۴۸ ۳. حکیمه بنت موسی بن جعفر علیه السلام
- ۲۵۰ ۴. خدیجه بنت حمدان بن بسنده (پسنده)
- ۲۵۰ ۵. عذر (عذره)
- ۲۵۱ ۶. فاطمه بنت علی بن موسی الرضا علیه السلام
- ۲۵۲ ۷. کلثم (کلثوم) بنت سلیم (مسلم)
- ۲۵۳ ۸. نجمه
- ۲۵۵ بانوان راوی امام جواد علیه السلام
- ۲۵۵ ۱. ام احمد بن الحسین
- ۲۵۵ ۲. ام علی
- ۲۵۶ ۳. حکیمه بنت علی بن موسی الرضا علیه السلام
- ۲۵۹ ۴. حکیمه بنت محمد الجواد علیه السلام
- ۲۵۹ ۵. حکیمه بنت موسی علیه السلام
- ۲۶۰ ۶. خدیجه بنت محمد الجواد علیه السلام
- ۲۶۲ ۷. خشف ام ولد عیسی بن علی بن یقظین
- ۲۶۳ ۸. زینب بنت محمد بن یحیی
- ۲۶۳ ۹. غزال (زالال)
- ۲۶۴ بانوان راوی امام هادی علیه السلام
- ۲۶۴ ۱. حکیمه بنت محمد الجواد علیه السلام
- ۲۶۷ ۲. فاطمه بنت محمد بن الهیثم
- ۲۶۸ ۳. کلثم الکرخیه
- ۲۶۸ بانوان راوی امام عسکری علیه السلام
- ۲۶۸ ۱. ام ابی محمد علیه السلام
- ۲۷۱ ۲. ام غانم
- ۲۷۳ ۳. بدل موله ابی محمد علیه السلام
- ۲۷۳ ۴. جاریه ابی محمد علیه السلام
- ۲۷۴ ۵. حکیمه بنت محمد بن علی علیه السلام
- ۲۸۲ بانوان راوی امام عصر عنه السلام رضی الله تعالی عنهما
- ۲۸۲ ۱. ام ابی محمد علیه السلام
- ۲۸۲ ۲. ام محمد رضی الله تعالی عنهما
- ۲۸۴ ۳. حکیمه بنت محمد الجواد علیه السلام
- ۲۸۵ ۴. خادمه (خادم) ابراهیم بن عبده النیسابوری
- ۲۸۶ ۵. خدیجه
- ۲۸۶ ۶. مازیه

۲۸۷ نسیم	۷
۲۸۸ بانوان راوی قرن ۴	
۲۸۸ ۱. ام کلثوم العمری	
۲۸۸ ۲. فاطمه بنت الناصر	
۲۸۹ ۳. فاطمه بنت هارون	
۲۹۰ بانوان راوی قرن ۵	
۲۹۰ ۱. آمنه طباطبایی علوی	
۲۹۰ ۲. بنت السید المرتضی	
۲۹۰ ۳ و ۴. بنتا الشیخ الطوسی	
۲۹۱ فصل سوم: بررسی علل و عوامل مؤثر بر کارکردهای حدیثی بانوان شیعه	
۲۹۳ زمینه‌های عام	
۲۹۳ تفاوت دیدگاه اسلام با عرف جامعه درباره دانش‌اندوزی زنان	
۲۹۴ دیدگاه اسلام درباره شخصیت زن	
۲۹۴ تکریم زن در قرآن	
۲۹۹ سیره پیامبر ﷺ	
۳۰۳ سیره امامان معصوم <small>علیهم‌السلام</small>	
۳۰۷ دیدگاه اسلام درباره دانش‌اندوزی	
۳۰۸ سیره پیامبر ﷺ	
۳۱۴ سیره امامان معصوم <small>علیهم‌السلام</small>	
۳۳۵ وضعیت اجتماعی بانوان پس از عصر رسالت	
۳۴۱ وضعیت علمی بانوان پس از عصر رسالت	
۳۴۴ محدودیت‌های علمی بانوان شیعه	
۳۵۱ جایگاه حضور بانوان در سیروسفر برای کسب حدیث (رحله)	
۳۵۸ زمینه‌های خاص اوضاع سیاسی حاکم بر جامعه اسلامی	
۳۵۸ سیری در اوضاع سیاسی شیعیان تا عصر تألیف کتب اربعه	
۳۶۱ فشارهای سیاسی علیه بانوان شیعه	
۳۶۳ تأثیر اوضاع سیاسی بر نقل و نشر حدیث شیعه	
۳۶۹ محدودیت بانوان شیعه در نقل و نشر حدیث	
۳۷۴ رویکرد دیر هنگام شیعه به تألیفات رجالی	
۳۸۸ سخن پایانی	
۳۹۳ منابع و مآخذ	

سخن پژوهشکده

رواج روزافزون معارف و اندیشه‌های اسلامی، به ویژه در سطح نخبگان جهان معاصر، جایگاه اسلام شیعی به عنوان نماد تمدن اسلامی را بیش از هر زمان دیگری برجسته ساخته و معاندان را با تمام زاد و توشه خود، به صحنه معارضه پیدا و پنهان با آموزه‌های اسلام ناب کشانده است. گسترش چشمگیر فعالیت‌های تخریبی در جامعه، گواه آن است که دشمنان دیرین ایران اسلامی، با پذیرش ناکامی در حوزه جنگ سخت، در چرخشی تمام عیار و نظام مند، به جبهه جنگ نرم قدم نهاده و با ترفندهای گوناگون، از جمله ایجاد شبهات، همواره کوشیده‌اند افکار را منحرف سازند. حضور زنان مسلمان در عرصه‌های مختلف علمی و فرهنگی، همواره از شبهات مستشرقان و روشن فکران غرب‌گرا بوده است.

پژوهشکده باقرالعلوم علیه السلام با توجه به این مهم، ضمن معرفی زنان محدث شیعه، به بررسی عواملی پرداخته که تا عصر تألیف کتب اربعه شیعه (پایان قرن پنجم هجری)، کارکردهای حدیثی زنان شیعه را تحت تأثیر قرار داده است. این کتاب به روشی علمی، رشد و بالندگی زنان پس از بعثت پیامبر صلی الله علیه و آله و ورود آنان به فعالیت‌های اجتماعی به ویژه نقل و نشر حدیث و حضور گسترده و سازنده در عرصه‌های علمی و دانش‌اندوزی و نشر و تبلیغ معارف اسلامی را به تصویر می‌کشد.

ذکر این نکته لازم است که در خصوص زندگی زنان دانشمند و محدث، تألیفات متعددی به چشم می‌خورد که از جمله می‌توان به اعلام النساء فی عالمی العرب و الاسلام از عمر رضا کحّاله، اعلام النساء المؤمنات از محمد حسّون و ام‌علی مشکور، ریاحین الشریعه از ذبیح الله محلاتی، بانوان عالمه و آثار آن‌ها (از قرن اول تا پانزدهم هجری) از انتشارات مرکز مدیریت

حوزه‌های علمیه خواهران، بانوان نمونه از جمعی از مؤلفین پژوهشکده باقرالعلوم علیه السلام، و زنان نامدار شیعه از احمد عیسی فراشاره کرد. اما دو کتاب به نام‌های محدثات شیعه از خانم دکتر نهله غروی، و زنان دانشمند و راوی حدیث از احمد صادقی، از همه معروف‌تر است و در آن‌ها به زندگی زنان محدث و دانشمند شیعه تا دوره متأخرین پرداخته شده است.

نویسنده اثر حاضر، ضمن بهره‌مندی از این آثار، به ویژه دو کتاب اخیر، با توجه به نقایص متعدد پژوهشی آثار مذکور، به زوایای جدیدی از زندگی شخصی و علمی و همچنین وضعیت رجالی و حدیثی راویان زن شیعه دست یافته که در کتاب‌های فوق دیده نشده است. همچنین زنانی معرفی شده‌اند که در هیچ‌یک از کتب رجال، تراجم و شرح حال نویسی، نامی از آن‌ها به میان نیامده و تنها از طریق سلسله اسناد روایات و گزارش‌های تاریخی یا ضمن شرح حال راویان مرد، به راوی بودن آن‌ها پی می‌بریم.

علاوه بر نکات گفته شده، هدف اصلی این پژوهش، نگرشی نو در سه بخش کلی سیری در تاریخ تدوین حدیث شیعه، معرفی بانوان محدث شیعه و بررسی عوامل اجتماعی فرهنگی مؤثر بر کارکردهای حدیثی بانوان شیعه است.

این اثر حاصل بیش از دو سال تلاش فکری-پژوهشی محقق توانمند سرکار خانم دکتر سیده طیبه موسوی اصل است که پس از بررسی پیشنهادها و نیز انجام اصلاحات و ارزیابی‌های مستمر ساختاری و محتوایی جناب آقای دکتر عظیم عابدینی، با هدف ارائه تحقیقی مستند و کارآمد همراه با نگرشی تحلیلی-تاریخی در باب نقش بانوان محدث شیعه، در اختیار علاقه‌مندان و متفکران قرار گرفته است.

پژوهشکده باقرالعلوم علیه السلام به منظور گفتمان‌سازی و ترویج علوم و معارف الهی، آثار خود را در اختیار جامعه قرار می‌دهد و پیشاپیش از انتقادهای و پیشنهادهای علمی صاحب‌نظران محترم استقبال می‌کند.

در پایان لازم می‌دانیم از ریاست محترم سازمان تبلیغات اسلامی، جناب حجت الاسلام والمسلمین محمد قمی، به پاس پشتیبانی‌ها و دیدگاه‌های کارشناسانه ایشان، قدردانی و تشکر کنیم.

پژوهشکده باقرالعلوم علیه السلام

پیشگفتار

درباره زندگی زنان دانشمند و محدث، از گذشته تاکنون، تألیفات متعددی به رشته تحریر درآمده است که از جمله آن‌ها می‌توان به کتاب اعلام النساء فی عالمی العرب و الاسلام از عمر رضا کخاله، اعلام النساء المؤمنات از محمد حسون و ام‌علی مشکور، ریاحین الشریعه ذبیح‌الله محلاتی، بانوان عالم و آثار آن‌ها از انتشارات معاونت پژوهش و مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران (از قرن ۱ تا ۱۵ هجری)، زنان نمونه، نوشته علی شیرازی، زنان نامدار شیعه، نوشته احمد عیسی فروتک‌نگاری‌هایی با عنوان زنان عاشورایی از زهرا یزدان‌پناه، و فضه هم‌راز حضرت زهرا علیها السلام نوشته احمد عابدی میانجی اشاره کرد. اما کتاب‌هایی که به‌ویژه درباره زنان محدث شیعه نگاشته شده‌اند، از همه معروف‌تر دو کتاب به نام‌های محدثات شیعه از خانم دکتر نهله غروی و زنان دانشمند و راوی حدیث تألیف احمد صادقی است که به زندگی‌نامه زنان محدث و دانشمند شیعه تا دوره متأخران پرداخته‌اند. نویسنده این اثر ضمن بهره‌مندی و افزاین آثار، به‌ویژه دو کتاب اخیر، به زوایای جدیدی از زندگی شخصی و علمی و همچنین وضعیت رجالی و حدیثی راویان زن شیعه دست یافته که در این دو کتاب دیده نشده است. علاوه بر آن، زنانی معرفی شده‌اند که در هیچ‌یک از کتب رجال، تراجم و شرح حال نویسی، نامی از آن‌ها به میان نیامده و تنها از طریق سلسله اسناد روایات و گزارش‌های تاریخی یا ضمن شرح حال راویان مرد به راوی بودن آن‌ها پی می‌بریم.

علاوه بر نکاتی که گفته شد، هدف اصلی این پژوهش، معرفی زنان محدث شیعه نبوده؛ بلکه بررسی عواملی است که تا عصر تألیف کتب اربعه شیعه یعنی تا پایان قرن پنجم هجری، کارکردهای حدیثی زنان شیعه را تحت تأثیر قرار داد. رشد و بالندگی زنان پس از بعثت پیامبر ﷺ واقعیتی انکارناپذیر است. ورود زنان به عرصه فعالیت‌های اجتماعی به ویژه نقل و نشر حدیث، شاهدهی بر این گفتار است. تأکید آیات و روایات بر وجوب فراگیری دانش، حضور گسترده و سازنده مسلمانان را در عرصه علمی و دانش‌اندوزی به ارمغان آورد. در این میان زنان نیز همگام با مردان، در ثبت و ضبط حدیث سهم بسزایی داشتند. مروری بر سلسله اسناد کتب روایی شیعه، بیانگر حضور کم‌رنگ زنان شیعه در این مهم است. در نتیجه‌گیری از مباحث مطرح شده در این اثر روشن می‌شود که علی‌رغم دیدگاه مثبت اسلام به حضور زن در اجتماع به ویژه در عرصه علمی و فرهنگی مانند نقل و گزارش حدیث، حضور زنان محدث شیعه نسبت به مردان، بسیار اندک است و این امر به دلیل بسترهای نامناسب علمی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی بوده که موجبات مهار شدن تلاش‌های علمی بانوان شیعه را به بار آورد.

مقدمه

حدیث به عنوان مهم ترین منبع صدور احکام الهی و معارف اسلامی پس از قرآن کریم، از همان روزهای آغازین بعثت، مورد توجه قرار گرفت. با نزول آیه ۴۴ سوره نحل، رسول خدا ﷺ، مکلف به تبیین معانی و مفاهیم قرآن شد و با توجه به تأکید آن بزرگوار مبنی بر ثبت و ضبط آموزه های خویش، بسیاری از صحابه آن حضرت در صدد حفظ و گردآوری حدیث برآمدند. وجود شمار بسیاری از صحابیان راوی حدیث در عصر پیامبر ﷺ، حاکی از تأیید و امضای ایشان در ثبت و ضبط حدیث است. اما در آستانه رحلت رسول گرامی اسلام ﷺ و پس از آن، جریان نقل و گزارش حدیث از مسیر طبیعی خویش خارج شد. در بین اهل سنت با توجه به فرمان منع نگارش، تدوین حدیث متوقف شد و تا یک قرن به صورت نقل شفاهی به حیات خویش ادامه داد؛ اما در بین شیعیان با توجه به سفارش پیامبر ﷺ در پاسداشت مقام علمی و معنوی اهل بیت علیهم السلام در حدیث تقلین، سخنان آن بزرگواران نیز مانند حدیث پیامبر ﷺ مورد عنایت شیعیان قرار گرفت و با در نظر گرفتن حضور ائمه اطهار علیهم السلام در حدود دو قرن و نیم پس از وفات پیامبر ﷺ، شیعیان اهتمام چشمگیری به ثبت و ضبط احادیث پیشوایان دینی داشتند و بر اثر تلاش های آن بزرگواران و شاگردان آن ها، حدیث اهل بیت علیهم السلام از همان ابتدای صدورش، حفظ شد که نتیجه آن، هزاران اصول و نسخه های حدیثی بود که به رشته تحریر درآمد. مطالعه تاریخ تدوین حدیث شیعه نشان می دهد که بخشی از این تکاپوها، بر عهده زنان قرار داشت؛ با این

حال، سهم آن‌ها در مقایسه با تلاش‌های علمی مردان محدث شیعه بسیار ناچیز به نظر می‌رسد. این امر گویای سیطره عواملی است که کارکردهای حدیثی بانوان شیعه را تحت تأثیر قرار داد. این اثر، عهده‌دار بررسی نقش زنان محدث شیعه در خدمت به حدیث و همچنین تأثیر عوامل متعدد در کم‌وکیف فعالیت‌های حدیثی زنان شیعه تا پایان عصر تألیف کتب اربعه (قرن پنجم هجری) است. با این مقدمه، کتاب حاضر در سه فصل تنظیم یافته است: نظریه این که جریان نقل و نشر حدیث توسط زنان شیعه، قطعه‌ای از تاریخ تدوین حدیث شیعه است، فصل اول، بیان گزارشی از تاریخ تدوین حدیث شیعه از عصر پیامبر ﷺ تا عصر تألیف کتب اربعه (قرن پنجم) است که در آن به نکاتی چون تلاش‌های معصومین علیهم‌السلام و یاران آن‌ها در حفظ و ثبت و نگارش حدیث توجه شده است. در فصل دوم، به معرفی زنان محدث شیعه بر حسب ادوار تاریخی حدیث شیعه پرداخته شده که در رأس آن، دوره رسالت به عنوان دوره مشترک تاریخ حدیث شیعه و اهل سنت معرفی شده است و بعد از آن، به شناسایی زنان محدث شیعه در عصر حضور، به ترتیب دوران امامت امامان معصوم علیهم‌السلام و عصر غیبت صغرا تا پایان قرن پنجم هجری پرداخته شده و در فصل سوم، مجموعه‌ای از عوامل مؤثر بر کم‌وکیف فعالیت‌های حدیثی بانوان شیعه در دو محور عمده «زمینه‌های عام» و «زمینه‌های خاص» بررسی شده است. تفاوت نگاه اسلام با عرف جامعه درباره شخصیت زن به طور کلی و دانش‌اندوزی وی به طور جزئی و میزان حضور زنان در سفر برای کسب حدیث با توجه به اهمیت رحله‌های علمی در تاریخ حدیث، از عواملی است که به طور عام به آن‌ها پرداخته شده است. زمان رویکرد شیعیان به مباحث رجالی و راوی‌شناسی و نیز جو سیاسی حاکم بر جامعه شیعه پس از رحلت رسول خدا ﷺ تا عصر تألیف کتب اربعه از دلایلی هستند که به طور ویژه بررسی شده‌اند.